

معرفی کتاب

دکتر فریدون سیامک نژاد

نام کتاب:

شرح رساله قرابادین

نویسنده:

ابویوسف یعقوب بن اسحاق الکندی

تحقیق و تصحیح:

مارتین لوی

ترجمه:

دکتر قربان بهزادیان نژاد

نوبت چاپ:

اول ۱۳۹۸

شمارگان:

۱۰۰۰ نسخه

قیمت:

۶۰۰۰۰ تومان

آدرس ناشر:

خیابان ولی عصر، خیابان شهید عباس پور، خیابان رستگاران، شهر روز شرقی، شماره ۹، تلفن: ۳ - ۸۸۶۷۶۸۶۱

سال سیام - شماره ۱۰ - د ۹۸ | پی در پی ۳۵۸
۳۳۹۹۹

صنعت داروسازی در ایران بعد از انقلاب، از جمله صناعی است که پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته است. این پیشرفت، نتیجه تلاش و دلسوزی داروسازان این مرز و بوم بوده است.

این صنعت نه تنها از نظر کمی بیش از ۹۷ درصد نیاز دارویی این سرزمین را تأمین می‌کند، بلکه از نظر کیفی قابل رقابت با بسیاری از کشورهای منطقه می‌باشد.

داروهای گیاهی نیز در این مسیر، رشد و پیش رفت قابل ملاحظه‌ای داشته است. اگرچه تا سالیان دراز، کارخانه داروسازی ایران داروک، تنها کارخانه تولیدکننده داروهای گیاهی بوده، لیکن امروزه شاهد رشد و شکوفایی قابل ملاحظه‌ای در زمینه داروهای گیاهی بوده، تعداد بسیار زیادی کارخانه تولیدکننده داروهای گیاهی در ایران مشغول تولید این گونه داروها در سطح وسیعی هستند، خوشبختانه هم مردم و هم جامعه پزشکی این گونه داروها را پذیرفته و امروز شاهد مصرف قابل قبولی از داروهای گیاهی هستیم. همکاران پزشک نیز این گونه داروها را نسخه کرده و بیماران نیز از مصرف آن‌ها راضی هستند.

رساله قرابادین به معرفی بسیاری از گیاهانی که خاصیت دارویی دارند، پرداخته و ترجمه خوب آقای دکتر قربان بهزادیان‌نژاد، به غنای کتاب افزوده است. با توجه به رشد تولید داروهای گیاهی در ایران و جهان، این رساله می‌تواند راهنمایی برای غنای این گونه داروها باشد.

در این رابطه بهتر دیدیم که مقدمه همکار خوب خود آقای دکتر قربان بهزادیان‌نژاد را با هم مرور کنیم:

پرویز هودبوی، استاد فیزیک و عضو فرهنگستان جهان سوم، در کتاب اسلام و علم در رابطه با نسبت اسلام و علم می‌نویسد، برای لحظه‌ای تصور کنید گروهی از انسان‌شناسان مریخی زمانی بین قرن نهم و سیزدهم میلادی به دیدن کره زمین آمده‌اند؟ مأموریت آن‌ها این است که تحول فرهنگی و اجتماعی نوع بشر را مطالعه کنند. مشاهدات آن‌ها آشکار می‌کند که برخی جوامع پویا بوده‌اند و به سوی فرم‌های والاتر و سطح بالاتری پیش می‌روند، در حالی که سایر جوامع راكد بوده و زیر بار سنت و رسومشان ساکن و لنگ مانده‌اند. ملاقات‌کنندگان مریخی گزارشی برای مرکز فرماندهی تهیه می‌کنند مبنی بر این که تمدن اسلامی با بیت‌الحکمه‌ها، رصدخانه‌ها، بیمارستان‌ها و مدارسش آینده‌دارترین تمدن زمین به نظر می‌رسد. درخشان‌ترین نقطه زمین بغداد است که مرکز تفکر جهان بوده و محققان را از سرزمین‌های دوردست به سوی خود می‌کشاند. در نگاه این مریخیان ابن‌هیثم، عمر خیام و ... پیشگامان علم مدرن حاملان هوش کیهانی شناسایی می‌شوند.

این حکایت تخیلی بر واقعیت‌های انکارناپذیر تاریخی از یک سو و وضعیت نابسامان و چرخه عقب‌ماندگی حاکم بر کشورهای اسلامی از دیگر سو استوار است. واقعیت‌هایی که در دو سده گذشته بیشترین توجه‌ها را به خود جلب کرده و اکنون نیز جدی‌ترین بحث این کشورها و متفکران آن‌ها است.

به هر حال، اگر قرن‌های نهم تا دوازدهم (دوره اوج تمدن اسلامی) پدیدار شناسانه کندوکاو شود و دستاوردهایش مد نظر قرار گیرد در می‌یابیم

حیات و زندگی جاودانه. دو پدیده‌ای که در ذات خویش متضمن زندگی سالم و رفاه است. انسان متفکر در سودای این دو همواره در تلاش بوده است تا از میان آن‌چه در دسترس دارد چنین ویژگی‌ای استخراج کند (خواص مکتوم) و در این کنکاش و مبارزه با طبیعت به نیروهای ماورایی نیز توسل جست است.

بدین سان می‌توان گفت داروسازی و داروشناسی قدمت بسیار دیرینه‌ای دارند و همزاد پزشکی و شاید مقدم بر آن بوده‌اند. کتاب‌های ارزنده‌ای از دوران باستان وارد جهان اسلام شد. نخستین فردی که در داروسازی اسلامی می‌توان به او اشاره کرد ابن‌اثال است. او در دوره خلیفه دوم عمر می‌زیست و درباره سموم شناخت زیادی داشت. پی‌از وی، ابوالحکیم دمشقی پزشک مسیحی است که در زمینه کاربرد داروها در درمان بیماری‌ها تبحر فراوانی نشان می‌داد.

با به قدرت رسیدن خلفای عباسی و فعالیت داروسازانی چون ابوالفائد اهنونان (وفات ۸۶۰) و ابن وحشیه (وفات حدود ۹۰۰) و ترجمه‌های زیادی که در موضوعات مرتبط از جمله شیمی، سم‌شناسی و سحر و ستاره‌بینی صورت گرفت روند جذب و پیشرفت در این زمینه شتاب بیشتری گرفت. در همین دوره روش‌های شیمیایی تقطیر، تصعید، پودر سازی، تبخیر، شستشو و تغلیظ روند تکاملی پیدا کرد. مواد معدنی و شیمیایی چون نوشادر^۱، زاج^۲، سولفور، آرسنیک، آهک، ملاشیت، منگنز، بورق^۳، سدیم بورات ناخالص، سرکه و نمک تهیه شد. مفردات دارویی با منشاء گیاهی مانند رازیانه، زعفران^۴، پوست انار، کرفس، تره

که پزشکی از جمله درخشان‌ترین حوزه‌ها است. پزشکان در این دوره نه تنها پیشینه علمی جهان باستان را حفظ کردند بلکه پیشرفت‌های زیادی در حوزه‌های مختلف به بشریت تقدیم داشتند. بدون تردید مهم‌ترین و پر دامنه‌ترین عرصه در این زمینه داروسازی و داروشناسی است.

داروشناسی و داروسازی همانند سایر علوم با نهضت ترجمه و گردآوری آغاز شد، ولی ویژگی‌های خاص و گاهی منحصر دیگری داشت که آن را از سایر علوم متمایز می‌ساخت. ویژگی‌هایی که در مواد اولیه از جمله گیاهان، ادویه، سنگ‌های قیمتی، اجزا و اندام‌های حیوانات و ... نهفته و عبارت است از:

۱- این مواد عامل بازرگانی و تبادل بین اقوام، سرزمین‌ها و ملل بودند. شاید به همین علت است که شبه جزیره عربستان به بازرگانی شهره و پیامبری که مدتی از زندگی خویش را به بازرگانی سپری کرده با آن آشنا بوده است

۲- یکی از موضوعات داروشناسی، شناخت و به‌کارگیری سموم و مقابله با آن‌ها است. پدیده‌ای که همیشه مطمح نظر حکام بوده است، آن‌ها همواره در صدد بهره‌گیری از این مواد برای از پای در آوردن دشمنان یا مصون‌سازی خود بوده‌اند. این کاربرد موجب شده در طول تاریخ حکومت‌ها از این علم و دانشمندان آن حمایت بیشتری کنند

۳- از دیرباز ذهن کنجکاو بشر معطوف به دو موضوع بوده است، یکی تبدیل مواد کانی به آلی یا به عبارت ساده‌تر خاک (فراوان‌ترین و کم ارزش‌ترین ماده) را به طلا (از عناصر کمیاب و ارزشمند) تبدیل کردن، دیگری دستیابی به اکسیر

۴- زمان مشاهده عمل باید مشخص باشد به‌گونه‌ای که وجود چنین عملی اشتباه نشود

۵- اثر دارو باید مکرر یا در موارد متعددی دیده شود و اگر چنین نباشد اثر تصادفی تلقی می‌شود

۶- تأثیر دارو باید بر بدن انسان امتحان شود. برای تعیین اثر دارو، نتیجه آزمون روی اسب یا شیر را نمی‌توان به انسان تعمیم داد

۷- دارو باید منفرداً و نه با سایر داروها در بدن ارزیابی شود.

از دیگر دستاوردها در زمینه داروشناسی، حرفه‌ای شدن داروشناسی در کنار سایر علوم از جمله پزشکی و دایر کردن داروخانه‌های مستقل و متصل به بیمارستان‌ها است.

نمی‌توان درباره تاریخ شیمی و داروسازی سخن گفت و از جابر بن حیان و رساله‌های جابریه ذکر نمی‌کرد. مورخان درباره شخص شناخته شده‌ای به نام جابر بن حیان اختلاف نظر دارند. به هر حال، تعدادی رساله در زمینه‌های مختلف از جمله شیمی شناسایی شده است که به آن نام شهره هستند. به نظر می‌رسد این رساله‌ها را اعضای گروه اخوان الصفا به رشته تحریر در آورده‌اند. اینان در هیچ رساله‌ای نام نویسنده را ذکر نکرده‌اند (نقش رساله‌های فوق در داروسازی و شیمی قرون میان به بحث مستقلی نیاز دارد) و دستاوردهای فراوان دیگر که مجالی خاص می‌طلبد.

دارونامه پیش رو منتسب به ابویوسف یعقوب بن اسحاق الکندی (۸۷۳-۸۰۱) است. این کتاب از دو منظر اهمیت دارد:

۱- نویسنده: الکندی بنیانگذار مدرسه اسلامی فلسفه نوافلاطونی است. او در شهر بصره متولد

فرنگی، جیرجیرک، زیتون، خردل^۵ و گل سنگ و نیز صمغ‌های اقاویا و کندر و فرآورده‌های حیوانی مثل مو، خون، سفیده تخم‌مرغ، شیر، شیر ترش، عسل^۶ و سرگین در داروها به کار گرفته شدند. ابزارها و وسایل آزمایشگاهی چون آب‌پاش، تابه، لوله‌ها، ظرف‌های تقطیر، انبیک، کوره، دستگاه‌های مختلف تقطیر، ظرف‌های درپوش‌دار، خم‌های سرامیکی، معلق‌زن‌ها، هاون‌ها و دسته هاون‌ها (اغلب شیشه‌ای یا فلزی) ابداع یا تغییر شکل دادند و بهبود یافتند.

افزون بر این‌ها از قرن نهم به بعد ادبیات داروسازی نیز گسترش یافت. در آغاز تقریباً ۵۰۰ ماده دارویی در دارونامه الحشائش دیوسکوریدس وجود داشت. حنین ابن اسحاق فقط از سیصد ماده گیاهی و حدود سی ماده معطر استفاده کرد. این عدد در کتاب الحاوی رازی به ۸۲۹ مورد افزایش یافته است.

بیرونی (وفات ۱۰۴۸) اولین تعریف از داروشناسی و نقش آن را در درمان بیماری‌ها توضیح داده است. او آموزش علمی داروشناسی با تجربه را پیشنهاد کرد و نوشت که دانش چگونگی تأثیر دارو در بدن مهم‌تر از ساخت آن است. ابن سینا (وفات ۱۰۳۷) ضمن شرح ۷۶۰ ماده دارویی روش پژوهش بالینی (کلینیکال ترایال) دارویی را به شرح زیر ارائه کرده است:

- ۱- دارو باید از هر اثر تصادفی دور باشد
- ۲- دارو با دو اثر متضاد در بیماری‌ها باید امتحان شود چون ممکن است دارو بیماری را تصادفی درمان کند
- ۳- قدرت دارو باید متناسب با شدت بیماری باشد

جهان می‌درخشید. دستاوردهای نظری‌اش حتی تا دوره معتصم (خلیفه خردگرا) و سپس واثق ادامه یافت. اما سرانجام خلیفه سنت‌گرا (اخباری) یعنی متوکل، که به خلافت رسید، دوران آزادی خواهی به سر آمد. با توجه به نظرات ارایه شده، الکندی را نزد خلیفه بدعت‌گذار خواندند. از این رو، متوکل دستور داد کتابخانه شخصی‌اش را ضبط کنند و در برابر دیدگان مردم بر او شلاق بزنند. یکی از دوستان متنفذش تلاش کرد کتابخانه وی را دوباره گرد آورد، اما خودش از رنج ضربه‌های شلاق خلاصی نیافت. ابویوسف نخستین دانشمند سرشناس مسلمانی است که از سوی افراتیون مجرم شناخته شد.

۲- زمان تألیف کتاب: اگر انتساب این کتاب به الکندی درست باشد، زمان تدوینش به احتمال میانه قرن نهم میلادی یعنی اولین قرن شکوفایی تمدن اسلامی است. در این کتاب نام داروهای ترکیبی آمده است که می‌توان دامنه تأثیر سرزمین‌های مغلوب را در حوزه مشخص پزشکی (دارو) تعیین کرد. کاری که مصححان این اثر عالمانه با استفاده از رویکرد زبان‌شناسانه به آن اهتمام ورزیده‌اند. در بررسی این رویکرد به وضوح نقش ایران نشان داده می‌شود. افزون بر این، برخی از مورخان معتقد هستند الکندی در بصره می‌زیسته و تا حد زیادی در دوره وی تحت تأثیر گندی‌شاپوریان بوده است. قرابادین توسط لوی و خالدی تصحیح و تفسیر شده است، شرح و تفسیر مصححان آن را برای خوانندگان بسیار جذاب ساخته است.

در ترجمه این اثر از همکاری و راهنمایی عزیزان و سرورانی بهره‌مند بوده‌ام که ادای احترام به آن‌ها

شد. پدر و پدربزرگش در عهد خلفای عباسی امیر کوفه و از متمولین زمانه بودند. او زبان پهلوی می‌دانست و به فلسفه‌های یونانی، ایرانی و هندی آشنایی داشت. حدود ۲۶۰ تا ۲۷۰ اثر در زمینه موسیقی، ریاضیات، نجوم، منطق، فلسفه، پزشکی و شیمی به وی منتسب شده است. عده‌ای بر این باور هستند که او با استفاده از امکانات خانوادگی شماری از مترجمان توانا را برای ترجمه و تدوین کتاب‌ها به استخدام در آورده بود و خود بر کار آن‌ها نظارت می‌کرد. نوشته‌های الکندی همانند معاصران خود به صورت دانشنامه‌ای است. بسیاری از محققان مهم‌ترین اثرش را فی‌ماهیه‌العقل می‌دانند. الکندی از پیروان آشکار معتزله است. او اعتقاد داشت که حقیقت امری جهانی و برتر است و فلسفه شکل دیگری از پیام پیامبران است. واژه حقیقت در نظر وی مفهوم بسیار قطعی و صریحی داشت و آن همان مقوله‌ای است که افلاطون، ارسطو و سایر فرزندگان یونانی مطرح کرده‌اند. از دید وی وظیفه دانشمندان تکمیل تلاش‌های ناتمام فلاسفه باستان با توجه به کاربرد زبان و سنت‌های عربی است.

بسیست و دو اثر از مجموعه رسایل وی در زمینه پزشکی است، قرابادین در این میان بسیار اهمیت دارد. پیشتر این اثر را جرارد کرمونی به لاتین ترجمه کرده است. الکندی تلاش زیادی کرده تا روش دقیقی برای تجدید و کاربرد داروها با استفاده از علم ریاضی ارایه کند. این کار را با به‌کارگیری قوه و میدان مخلوط کرده است. او به شدت تحت تأثیر ارسطو و جابر بن حیان بوده است.

الکندی که در لاتین به الکندوس مشهور است، ستاره‌ای بود که در دربار مأمون و مرکز فرهنگی

به فرد این رساله را محقق برجسته «مارتین لوی» تصحیح کرده و به زبان انگلیسی برگردانده است. او در مقدمه این اثر، نگاهی کوتاه به زندگی کندی و تاریخ داروسازی و دستاوردهای آن در تمدن اسلامی داشته و تفسیر زبان شناسانه‌ای بر اجزای مفردات دارویی که موضوع رساله است، افزوده است. در مجموع، کتاب تصویر کاملی از داروشناسی در پگاه تمدن اسلامی ارائه داده است. تصویری که زمینه را برای محققان تاریخ پزشکی و مردم شناسی فراهم می‌آورد تا جایگاه ملل مختلف از جمله ایران را در نضج‌گیری این علم روشن‌تر سازند و به پژوهشگران پزشکی کمک می‌کند تا داده‌های فیلسوف پزشک عرب و اطلاعات گسترده‌ای را که مصححان از کشورهای مختلف به دست آورده‌اند، به محک آزمایش و تجربه بگذارند.

در خاتمه، ضمن تشکر از همکار خوب خود جناب آقای دکتر قربان بهزادیان‌نژاد، استاد سابق دانشگاه تربیت مدرس که این کتاب را در اختیار ما قرار دادند، مطالعه و بهره‌برداری از آن را برای همکارهای داروساز، به‌خصوص کارخانه‌های تولیدکننده داروهای گیاهی توصیه می‌کنیم.

زیرنویس

۱. تک دارونامه ۳۱۱
۲. برای انواع زاج نک. ۱۱۶، ۱۶۵ و ۲۳۸
۳. نک. دارونامه ۴۸ و ۳۱۲
۴. نک. دارونامه ۱۲۷
۵. نک. دارونامه ۸۹
۶. نک. دارونامه ۲۰۰

و ابراز سپاس‌گزاری از ایشان وظیفه اخلاقی و دینی است. اول از همه دوستان ارجمند آقایان دکتر صادق حیدری‌نیا و دکتر خندق‌آبادی و دکتر ذوالفقاری که ترجمه آن را پیشنهاد کردند سپاس‌گزارم. از استاد ارجمند جناب آقای دکتر زرگری‌نژاد که نکاتی را یادآور شدند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم. از جناب آقای دکتر عباس بصیری که متن فارسی را با عربی مقابله و بازخوانی نهایی را انجام دادند، سپاس‌گزارم. هم‌چنین از حضرت حجت الاسلام سیدهادی خامنه‌ای، ریاست محترم و اعضای شورای علمی پژوهشکده تاریخ اسلام، جناب آقای خلیل قویدل مسؤول انتشارات و همکاران ارجمندشان متشکرم. سپاس خود را به دوست گرانقدرم جناب آقای کاظم برجسته که در زمینه مطالب زبانشناسی راهنمایی‌های ارزنده‌ای داشتند و نیز جناب آقای مرتضی انصاف‌منش که با دقت و حوصله در حروف‌نگاری کلمات یونانی متحمل زحمت شدند، تقدیم می‌دارم. بدون تردید ترجمه چنین اثری به رغم همه کوشش‌ها و دقت‌ها و استفاده از راهنمایی‌های ارزنده‌ای که داشته‌ام کاستی‌هایی دارد که امیدوارم خوانندگان عالیقدر این سطور بنده را از ارایه نظرات، انتقادات و پیشنهادهایشان محروم نسازند.

ابویوسف یعقوب الکندی فیلسوف و پزشک نام‌آور قرن سوم قمری، در ترجمه و جذب علوم مختلف به دنیای اسلام نقش آفرینی کرده و در این فرآیند بسیار حایز اهمیت بوده است. او ۲۸ اثر پزشکی دارد و رساله قرابادین (کتاب حاضر) جزو آثار پزشکی منتسب به وی است. نسخه منحصر